

a svédek, akik már rég elszámoltak a maguk árkádistáival,⁵⁸ de még inkább: próbáljuk áttekinteni a „verstermelő” Árkádia-mozgalom több mázsányi teljes olasz szöveganyagát.

Faludi Ferenc és mások olasz és latin munkái csak így kerülhetnek elő. Legközelebb — ezeknek szeretnék utánajárni.

Bencze Lóránt

EGY NEMZETI BIBLIAFORDÍTÁSRÓL VERSEGHY OLVASÁSA KÖZBEN

Értekezés a Szentírás magyar fordításáról, amelyhez a helyes és a Vulgatóhoz igazított fordításnak mintái csatlakoznak azokkal a javításokkal alátámasztó exegetikai filológiai érvekkel együtt, amelyeket a Káldi-féle fordításban kell végrehajtani. Írta: Verseghy Ferenc Esztergom főegyház-megyei áldozópap, a szabad művészetek és a bölcsészet doktora. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1822. Fordította: Bartha Lászlóné, Borók Imre, Győri Gyula. Lektorálta: Szörényi László. A héber szövegelemeket gondozta: Turán Tamás. Szerkesztette: Szurmay Ernő. Szolnok, 1987.

Az adósságtörlesztések korát éljük és kínlódjuk, a magyar művelődésben is. Ilyen nagy-nagy törlesztés az, hogy a korábban Szurmay Ernő, újabban pedig Horváth Károly vezette szolnoki Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár sorra jelenteti meg Verseghy kiadatlan munkáit,¹ illetve magyar fordításban nem magyarul írt műveit, köztük a *Dissertatio de versione Hungarica Scripturae Sacrae cui specimina correctae atque ad Vulgatum exactae versionis una cum momentis exegetico — philologicis emendationum, in traductione Káldiana instituendarum, subjuguntur* című könyvét.

Talán éppen egy nemzeti bibliafordítás alapkövét tették le ezzel: előfeltétel egy olyan népnél, amely a zsidó-keresztény kultúrával mintegy ezerötyszáz éve ötvöződik, a latin-nal pedig mintegy ezer éve. Az elmúlt harminc-negyven év bibliafordításai azt mutatják, hogy a magyar egyházak, vallási közösségek erejét külön-külön felülmúlja egy új bibliafordítás elkészítése, sőt egyéb liturgikus és vallásos írárok olyan pontos és világos fordítása,

⁵⁸ Vö. Uo. XV, XI: W. ROSZKOWSKA, *Polacy w rzymskiej »Arkadii« (1699–1766)*, Pamiętnick literacki (LVI), 1965, 3–4, 33–78; J. BERNSTRÖM — B. RAPP, *Nordiska lademöter av Accademia degli Arcadi i Rom 1743–1824*. Lund 1969. SÁRKÖZY P. (i. m. 243) egy olyan horvát tanulmányra is hivatkozik, amit a gazdag Giorgetti Vichi-bibliográfia nem említ (ez is arra vall: az olasz *Onomasticon* és a magyar vállalkozás független egymástól): M. DEANOVIC, *Odrzi taljanske akademije „degli Arcadi” preko Jadrana*. Rad Jazu, Zagreb, 1938. 1–98. Az azonban máris zavarkeltő, hogy ugyanerre a horvát tanulmányra (ugyanabban a kiadványban) némi eltéréssel hivatkozik Sante GRACIOTTI (*L’Arcadia italiana e il Settecento ungherese nella cornice della cultura letteraria dell’Europa Centro-Orientale*, a 6. jegyzetben idézett tanulmánykötet, 168); M. DEANOVIC, [...] Rad JAZU, knj. 248 (Zagreb, 1933), pp. 1–198. Most már 1938 vagy 1933? Rad Jazu vagy JAZU? 1–98 vagy 1–198? Majd kiderül. — Kiderült (az OSZK kölcsönkapta Zágrábból): Rad JAZU és knj. 248, lapszáma azonban 98. A pontos Graciottinál a 148 tehát sajtóhiba, amit a szerkesztésnek ki kellett volna javítania. A JAZU rövidítést magyarázza a kitűnő tanulmány jegyzete: „Primljeno u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavjenske akademije manosti i umjetnosti 17. januara 1933.”

¹ *Verseghy Ferenc kiadatlan írásai*. I. II. A szövegrendezés, a szövegkritika, a jegyzetek DEME Zoltán munkája. Szerkesztette és az előszót írta SZURMAY Ernő. Címlapterv REINHARDT István. Szolnok, 1982–1983. A III. kötetet válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta FRIED István; az előszót írta HORVÁTH Károly; szerkesztette: SZURMAY Ernő. Ford. GYÖRI Gyula és IMRE István. Szolnok 1987.

amelyet súlyuk szükségképpen megkövetelne.² Annál is inkább, mert ez már Verseghy korában is így volt, s ez az impotencia a Bibliát érintő szaktudományok fejlődésével azóta csak nőtt.³ Az újabb katolikus bibliafordításnak,⁴ a mise állandó részeinek, a temetési szertartásnak, az ókeresztény irodalomnak számtalan helye taszítja az átlagolvasót, bosszankodó mosolyra ingerli a szakértőt. Ezek és hasonló fordítások Verseghy szavait alkalmazva „teljes joggal nevezhetők barbarizmusoknak, ... annak számára pedig, aki az idegen nyelvet nem ismeri, azt érthetlenné, aki megérti, annak nevetségessé teszi.”⁵ Amit Verseghy akkoriban a protestáns fordításokról írt, ma a katolikusról is elmondható: „... jobban hasonlítanak a francia és német fordításokhoz, mint az eredetihez, jóllehet azzal büszkélkednek, hogy közvetlenül és hűen héber és görög szövegekre támaszkodnak.”⁶ Olyan gyökerekre támaszkodva, mint amilyen Verseghy *Értekezése*, lehetne nekilátni ennek az óhajtott új magyar bibliafordításnak, természetesen figyelembe véve a magyar nyelvben, nyelvtudományban, fordításelméletben és gyakorlatban, a bibliakutatásban és segédtudományaiban azóta történeteket. Mert „az, ki e' nehéz feladatnak teljesítését kívánató erővel 's tudománnyal jövendőben magára vállalja, számos előkészületet, derék utasításokat és jeles észrevételeket fog benne (ti. az *Értekezésben*) találni”, amint ezt már SÁGHY Sándor, Verseghy első életrajzírója megállapította.⁷

A legfontosabb talán a fordítás szempontjából az, hogy a Biblia többnyelvű költői mű is, s mint ilyen több értékű, ami természetesen nem jelent szükségképpen kétértelműséget a fordításban.⁸ Emellett a Biblia még több műfajú, egyes részei más-más korban keletkeztek, ismételten át meg átdolgozták, mire a kanonikus szöveg kialakult (— következképpen az egyes részek szépirodalmi értéke is változó,) — több vallási közösség, egyház és kultúra vallja magáénak. Magyarán szólva „tákolás” a *Biblia* mind részeiben, mind egészében, ahogy azt a kiváló biblikus, Dezsényi Lóránt szokta volt mondani. Nyilvánvaló tehát, hogy ma már egyszerre több fordításra is szükség lehet, újakra és régiekre egyaránt. Több fordítás párhuzamos használata más összefüggésben fel is merül Verseghynél.⁹ Ezek egymást nem teszik fölöslegessé, mivel teljesen különböző természetűek lehetnek, más célt, más olvasóközönséget illetve érdeklődést szolgálhatnak. Az általános nyelvészeten gyakori jelenség az ún. interlineáris fordítás,¹⁰ amely a forrásnyelv szintaktikai felépítését követi, s így a nyelvészettel foglalkozók, de a nyelvet nem vagy nem tökéletesen értők számára lehetővé teszi az anyag tudományos feldolgozását, például angol nyelvűek számára a magyart:

a fiú-nak a ház-a
the boy-dat. the house-3sg.poss.
„the boy's house”¹¹

² VERSEGHY: *Dissertatio de versione Hungarica Scripturae Sacrae* (a továbbiakban csak *Dissertatio*) I. §. 1.: „... textuum sensum in vernaculum idioma cum ea praecisione ac puritate in promptu transponere sciant, quam majestas et gravitas Verbi Divini necessario postulat”.

Értekezés a Szentírás magyar fordításáról (a továbbiakban csak *Értekezés*) 1.

³ Vö. *Értekezés* 373.

⁴ Bp. 1973.

⁵ *Értekezés* 368.

⁶ *Értekezés* 9.

⁷ SÁGHY Ferencz, *Verseghy Ferencz maradványai és élete*. Budánn 1825. 222.

⁸ *Értekezés*. SZÖRÉNYI László, *Előszó IX. Értekezés* 13.

⁹ *Értekezés* 289.

¹⁰ Itt és a következő fordítástípusokat illetően jórészt követem Jan de WAARD, *Az Ószövetség fordítása ma* című tanulmányát. TheolSz 1987. 199–202. Fordította KARASSZON István.

¹¹ John HAIMAN, *Natural Syntax. Iconicity and Erosion*. Cambridge etc. 1985. 67. (Cambridge Studies in Linguistics. 44.)

Ezért még egy új, interlináris bibliafordítás, vagy legalább részletfordítás sem lenne minden haszon nélkül, bár ennek célját olyan könyvek is kielégíthetik, mint például Kiss Sándor *Újszövetségi görög–magyar szómagyarázata*.¹²

Hasonló okokból szükség lehet olyan szó szerinti fordításra is, amely többé-kevésbé a célnyelv mondatstruktúráját követi ugyan, de mintegy mechanikusan megtartja a forrásnyelv szókincsét, esetenként szórendjét és igeidő használatát. Verseghy, bár az efféle megoldásokat igyekszik kiirtani Káldi fordításából, mint például a „latin conjugatio módjainak szolgálai utánzását”,¹³ mégsem tud szabadulni ettől a fordításmódtól, amikor a héber *is* (férfi), *isa* (nő) szavak kapcsán a hasonló hangzason alapuló bibliai etimologizálást próbálja magyarra fordítani úgy, hogy a magyarban is meglegyen a hasonló hangzás, és így meg legyen okolva az etimologizálás a magyarban is (Gen. 2, 21–24). Így alkotja meg Verseghy a *férjfiné* szót, mint az *isa* megfelelőjét, s amely így hasonlít a *férfi* (*is*) alakjára a magyarban is, de az egész fordítás éppenúgy magyarázatra szorul, mintha *asszony* szóval fordította volna az *isát*: És mondá Ádám: Ez most a csont az én csontyaimbul, és a hús az én húsumbul: ez férjfinének fog hívatni, mert férfiúbul vetetett.¹⁴

A filológiai fordításnak is van létjogosultsága, amely az előző megoldáshoz hasonlóan még mindig erősebben kötődik a forrásnyelvhez, mint a célnyelvhez, hiszen az előbbi nyelv világát, gondolkodásmódját akarja megismertetni az olvasóval. Az ilyen fordítás aggályosan ragaszkodik az eredeti szóképekhez, mint például „Jákov háza” (Lk 1, 33), amely valójában a zsidó népet jelenti. Ebbe a fordítástípusba sorolhatók az 1950-es évek óta készült fordítások, amelyek gördülékeny mai magyar nyelven íródtak, de tele vannak hebraizmusokkal,¹⁵ amelyeknek jelenlétét, megtartását indokoltá teszi a magyar irodalom és kultúra története, hiszen sok közülük nyelvünk szerves részévé vált, mások viszont nem.¹⁶ Ez utóbbi tény viszont felveti egy további fordításmód igényét. Mielőtt még erre rátérnék, hangsúlyoznom kell, hogy legtöbb már meglévő fordításunk nem szorítható bele egyetlen felsorolt típusba maradéktalanul, hanem hol ezt, hol azt a fordításmódot alkalmazzák.

Az úgynevezett nyelvészeti fordítás a két nyelv nyelvtani és szókincsbeli eltérései mellett ügyel a szóképek, a kultúra és gondolkodásmód különbözőségére is, azaz a grammatikai, lexikológiai és szemantikai szempontokat kiegészíti szemiotikai és szociológiai vonatkozásokkal is. Verseghy fordítási eszménye leginkább ilyennek mondható, s ilyen megfontolások alapján írja a következőket: „A héber szöveg: *Osculamini Filium*; (csókoljátok meg a Fiút!); de mivel a keletieknél a jobb kéznek, vagy a térdtől lecsüngő ruhának a megcsókolása a megalázkodásnak vagy az úgynevezett homagium-nak a jele volt, úgy ítélem, hogy ezt a magyaroknak teljesen ismeretlen névátvitelt, amellyel a lényeg helyett jelet használnak, a valóságnak megfelelő kifejezésre kell átalakítani: *hódoltyok Fiának*.”¹⁷ Elsősorban ilyen jellegűek a műfordítások általában, s ilyennek kellene lennie a nemzeti bibliafordításnak is.

Végül el tudok képzelni egy olyan túlzóan szocio-szemiotikai fordítást is, amely elsősorban a célnyelvet veszi tekintetbe, ezen belül is egy sajátos olvasóréteget. Ez váltaná ki a legnagyobb vitát, s gondolom, hogy az egyházak nagy része tiltakozna egy ilyen fordítás ellen. Tudomásom szerint erre csak kísérletek történtek, mint például az, amelyekben az apostolkollégium pop-rock együttesként jelenik meg.¹⁸

¹² Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp. 1983. 2. kiadás.

¹³ *Értekezés* 12 §., valamint 53,55: „hogy ne ennének” vs. „hogy ne együnk”.

¹⁴ *Értekezés* 48, 51–2.

¹⁵ L. például BÉKÉS Gellért és DALOS Patrik *Újszövetségét*. Róma 1955.

¹⁶ Vö. RUZSICZKY Éva, *A bibliai idiómák fordítását illető nézetek és a nyelvfeljődés*. Előadás a magyar nyelvészek V. nemzetközi kongresszusán. Bp. 1988. augusztus 29.

¹⁷ *Értekezés* 171. L. még *Értekezés* 183, 185 stb. Vitatkozik vele e téren KRAUSZ Sámuel, *Verseghy Ferencz mint héber nyelvűtudós*. EPHK 1899. 214–226. Ezen belül 218, 226, 232.

¹⁸ Vö. BENCZE A., *Hitoktatás és nevelés*. Teológia. 1970. 103–105.

Visszatérve a nemzeti bibliafordításra, talán egyik nagy költőnk példáját kellene követni, aki vallásos verseinek fordításában állandóan teológusokkal, filológusokkal tanácskozott. Nem a szakértők fordítottak, hanem a költő. A szakértő csak magyarázott, filológiai, filozófiai, történeti stb. mozzanatokot tárt fel, de maga a költő javított, nem a tudósok. Arra lenne tehát szükség, hogy esetleg egyetlen jó író fordítsa le az egész Bibliát, ki ma már nem lehet Verseghy, aki egy személyben volt költő, filozófus, filológus, teológus, magyar nyelvész, aki „a bibliafordítás teljes apparátusával lépett fel”¹⁹ a maga sokoldalúságában.²⁰ De vannak jó íróink, jó nyelvészeink, irodalomtörténészeink, műfordítói hagyományunk stb. Égetően szükséges lenne egy kiemelkedően jó nemzeti fordítás, amely „pontos, tiszta, világos, szabatos.”²¹ ha nem is egyedül igaz és egyedül tökéletes, hiszen Verseghynek ez az igénye nyilván nem tartható.²² A feladat a magyar hagyományok miatt és ismeretében nem lehetetlenül nehéz, már csak azért sem, amit Sylvester János írt a két nyelvről, a héberről és a magyarról a szemléletes, képes beszéd kapcsán: „Az ilyen beszíddel tele az Szentírás, melyhez hozzá kell szokni annak, azki azt olvasza. Könnyű kediglen hozzászokni az mű nípünknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszídnék neme. Íl ilyen beszíddel naponkid való szólásában. Íl inekben, kiváltkíppen az virágínekekben, mellyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az lelisben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis.”²³

A magyar nyelv eléggé ki van művelve, eléggé európai²⁴ és főként eléggé bibliai (l. az egész magyar szépirodalmat) ahhoz, hogy a héber és a görög szöveg tartalma magyar fordulatokkal és mondattannal megjelenjen.²⁵ A különféle egyházak, vallási közösségek, hívők és nem hívők éppoly tárgyilagosan tudják ma már megközelíteni a Bibliát, mint azt sok esetben Verseghy tette, fellelve és elismerve a másikban az erényt és az előnyt, magában a hátrányt és a hibát.²⁶ Több konkrét biztató jele is mutatkozik annak, hogy az eddig vázolt háttérre támaszkodva a nemzeti bibliafordítás egykor, nem túl sokára megszülethet. Egy ilyen — és nem is akármilyen — jel Vas István szinopszisa szép magyar nyelven.²⁷

Természetes, hogy a mai nyelvtudomány sem érthet mindenben egyet Verseghyvel.²⁸ A helyesírási (ipszilonisták-jottisták) és nyelvhelyességi viták²⁹ jórészt eldőlték erre vagy arra, bizonyos alapelvek kikristályosodtak,³⁰ újabb viták és bizonytalanságok jöttek és

¹⁹ KRAUSZ, i. m. 220.

²⁰ Vö. DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*. Bp. 1985. (Irodalomtörténeti füzetek. 113.) SÁGHY, i. m. 229: „... beszélt ő hazánknak élő nyelvein kívül francia, olasz nyelveken, az anglus, görög, zsidó és tótot értette, ... magyarul, németül és deákul egyaránt helyesen és tisztán írt és költött...” HALMI Gyula, *Verseghy Ferencz élete és munkái*. Bp. 1891. 102. CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*. Bp. 1903. 6.

²¹ Értékezés 4.

²² A kézirat elkészülte után jelent meg éppen Verseghy fordítási elveivel és azok forrásaival elmélyülten foglalkozó irodalomtörténeti tanulmány: SZÖRÉNYI László, *Verseghy Ferenc Káldi-féle bibliafordításáról írott értekezésének tudományos és művelődéstörténeti vonatkozásai*. In *In memoriam Verseghy Ferenc 3. Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelvi heti országos megnyitót és Verseghy-tudományos ülészak anyagából*. Szerk. SZURMAY Ernő. Szolnok 1988.

²³ *Új Testamentum magyar nyelven*. Sárvár-Újsziget 1541. In *A magyar stílusztika útja*. Sajtó alá rendezte, a lexikont írta és a bibliográfiát összeállította SZATHMÁRI István. Bp. 1961. 15.

²⁴ Értékezés 6.

²⁵ Vö. BENCZE Lóránt, „Behold Thy Son”. *On the Source of Bible Translations in Medieval Hungary*. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica*. Tom. XVIII. 1987. 59–64.

²⁶ Értékezés 5.

²⁷ Értékezés 5–17 stb.; SZÖRÉNYI, *Előszó*, VII–X.

²⁸ VAS István, *A názáreti Jézus élete*. Bp. 1985.

²⁹ Vö. Értékezés 14–15.

³⁰ Értékezés 18–23.

mentek. Úgy tűnik azonban, hogy a nyelvtudomány fejlődése több alapvető kérdésben Verseghyt igazolta. Erre hívta fel a figyelmet korábban Riedl, Szinnyei, majd Gáldi László, Csetri Lajos, Kovács Ferenc és Szathmári István, legutóbb pedig Éder Zoltán több előadásában és tanulmányában.³¹ Magának az *Értekezésnek* magyar nyelven való megjelenése, valamint Éder Zoltánnak azok a Verseghytől vett és mai szempontok alapján elemzett példái bizonyítják, mennyire igazságtalan és rövidlátó volt Kazinczynak, — valljuk be végre, — az amatőr nyelvésznek a felháborodása a sokoldalú és kortársainál tudományosabb alapokra támaszkodó Verseghyvel szemben,³² akárcsak a viszonylag tehetségtelen költőnek (ti. Kazinczynak) a tehetséges Csokonaival szemben. Bölcsőbb volt Sággy, aki várakozó álláspontra helyezkedett, mint nem szakember: „Jeles grammatikus volt-e? (ti. Verseghy) ... kétségenn kívül vagy; végső elítélését pedig halasszuk a' jövődő korra, midőn a' logikai semiotica jobban elterjed közöttünk.”³³ Verseghyben „tökéletes héber nyelvtudóst tanultam megismerni és tisztelni” — írja Krausz Sámuel 1899-ben.³⁴ Az elmúlt évtizedekben a magyar nyelvészek azt is bizonyították, hogy Verseghy tökéletes magyar nyelvtudós is volt, aki új szempontok alapján „élesen bevilágított a magyar nyelv szerkezetébe”, s korát messze meghaladó eredményeket ért el leírásában, „... a nyelv alaptörvényeinek feltárása mellett az árnyalatnyi finomságok megfigyelésére is jó érzéke volt.”³⁵ Éder megállapításának igazolásául nemcsak Verseghy nyelvművelő és nyelvtani munkáit lehet felhozni, hanem az *Értekezés* valamennyi oldalát, különösen a végén a rövid áttekintést (374–79).

Feltétlenül követendő Verseghy módszerében a pontosság, a szörszálhasogató aprólékoság, amely a filológiában nyilvánvalóan erény, mégha ritka is.³⁶ Emellett hallatlanul izgalmas szempont például a magyar hagyományban, ahol költők és színészek szavalását a közönség mindig szívesen hallgatta, az a fordítási elv, amely a szöveget nemcsak olvasásra szánja, hanem felolvasásra,³⁷ — nem is szólva arról, amiért valójában Verseghy ezt a szempontot szem előtt tartotta, ti. hogy a Bibliát rendszeresen és hangosan felolvasák az istentiszteleteken.³⁸ Érdeklődése a szupraszegmentális elemek iránt valószínűleg zenei, zeneszerzői érzékenységgel, tehetségével függ össze, amelyet minden életrajzírója kiemel.³⁹ Hogy ez a szempont mennyire fontos volt számára, mutatja Porthan finn nyelv-

³¹ *A Magyar Helyesírás Szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Bp. 1984. 17, 49, 86, 92. §.

³² RIEDL Frigyes, *Verseghy mint nyelvtudós*. MNyr 1880. 433–44, 493–502. SZINNYEI József, *Révai Miklós és Verseghy Ferenc életrajza*. Bp. — Pozsony 1885.

Verseghy szótárírói munkásságáról:

GÁLDI László, *A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp. 1957. 130–5, 200–16, 350–77. GÁLDI László, *Verseghy a szótáríró*. MNyr 1957. 261–75. CSETRI Lajos, *Verseghy nyelvfilozófiája*. In *In memoriam Verseghy Ferenc. Emlékkönyv a Szolnokon 1972. december 14–15-én tartott ülészak anyagából*. Szerkesztette SZURMAY Ernő. Lektorálta TARNAI Andor. Szolnok 1973. 23–32. KOVÁCS Ferenc, *Verseghy Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek korszerűsége*. *Ibid.* 33–47. SZATHMÁRI István, *Hogyan mutatkozik meg Verseghy a stilisztikus „Usus aestheticus linguae Hungaricae” című munkájában*. *Ibid.* 49–70. ÉDER Zoltán, *Verseghy Ferenc nyelvművelő kézikönyve. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből*. 12. Bp. 1987. ÉDER Zoltán, *Verseghy Ferenc nyelvtanai tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására*. MNyr 1988. 57–66. ÉDER Zoltán, *Verseghy Ferenc nyelvtudománya és az utókor*. Előadás a magyar nyelvészek V. nemzetközi kongresszusán. Bp. 1988. augusztus 28.

³³ SZATHMÁRI, i. m. 53, 57. L. még a 20. jegyzetet, valamint: *Pályám emlékezete. Kazinczy Ferenc válogatott művei*. I. 1960. 202. Id.: SZÖRÉNYI, *Előszó*, VIII.

³⁴ SÁGGY, i. m. 230.

³⁵ KRAUSZ, i. m. 216. Idézi még CSÁSZÁR, i. m. 370.

³⁶ ÉDER, i. m. 1988. 65. L. még KRAUSZ, i. m. 214.

³⁷ L. még ÉDER, i. m. 1987. 12.

³⁸ *Értekezés* 15.

³⁹ *Értekezés* 13, 15, 166 stb.

vésznek írt levele (1794-ben), amelyben a magyar nyelv rövid leírását nyújtja, s benne folyton kitér a zenére, mint analógiára.⁴⁰

Mindemellett nyelvelírásának felfogása abban is mai, hogy szövegtani és retorikai indíttatású: „Hágyszor ismételmek még honfitársaimnak, hogy az emberi nyelv (*idioma!*) egyáltalán nem elszigetelten hangoztatott szavakból áll; ezek annak csupán élettelen testét alkotják, és emberinek csak akkor lehet nevezni, ha a szavak a mondatban (*per syntaxim*) által, — amely minden nyelvnek (*idioma!*) sajátos tulajdona, és amelyet joggal mondanak az emberi nyelv lelkének —, úgy kapcsolódnak egymáshoz; hogy élő, azaz olyan beszédmódot hívnak életre, amely a beszélő eszméit, gondolatait és érzelmeit a hallgató eszébe és lelkébe világosan és érthetően közvetíti.”⁴¹

Verseghy eljárásait kiválóan és ma is használhatóan elemzi Krausz Sámuel, s az ő nyomán foglalja össze az *Értekezés*ben alkalmazott módszerének legtöbb mozzanatát Császár: „Áttanulmányozza a régebbi bibliafordításokat, különösen Káldiét, összeveti az eredeti szöveggel, s megállapítja, hol értette félre, vagy hol nem értette Káldi a szöveget. Majd tanulmányokat tesz a szöveg helyes fordításához és értelmezéséhez. Nemcsak a legjobb külföldi, kritikai fordításokat ismeri és használja, hanem minduntalan szem előtt tartja az eredeti héber és görög szöveget. ... Egy-egy kétesebb jelentésű szó magyarázatánál a kevésbé ismeretes szír és arab nyelveket is segítségül hívja. Iparkodik vitás esetekben megállapítani az eredeti helyes szövegét; nagy bátorsággal, néha a Vulgata ellenére is, kiválasztja a variáns lectiók közül azt, amelyet leghelyesebbnek ítél, s e szövegkritikai eljárása közben még önálló coniecturát is mer ajánlani. A bibliai tudomány másik felében, a források ismeretét kiegészítő exegetikus irodalomban éppoly járatos. Ismeri a legkiválóbb keresztyén commentatorokat és szótárakat, sőt még — ha talán csak másodkézből is — a zsidó exegetikusok közül is többet. Magyarázatukat bőségesen, de szakértelemmel használja.”⁴² Megdöbbenő, hogy Verseghy kortársai között még esztétikával is a legszakszerűbben foglalkozott az eddig felsoroltak mellett.⁴³ Ez is felfedezhető az *Értekezés* magyarázataiban és fordításaiban lépten-nyomon.⁴⁴

Fontos elv az *Értekezés*ben, hogy Verseghy szinkron nyelvre fordítja a *Bibliát*. Ennek következtében egyes rész megoldásai azóta már elavultak, mint például a *felekezet* szó fajjelentésben.⁴⁵ Mások viszont ma is figyelembe vehetők, mint például a héber *rakiah*, a görög *sztereóma*, illetve a latin *firmamentum* fordítása *boltozatként*.⁴⁶ Következetlennel látom őt is abban, hogy egyrészt megtartja a katolikus hagyományt, amikor *Elohim* helyett *Istent* ír, *Jahve Elohim* helyett pedig *Úr Istent*, másutt viszont megmarad nála a *Jehovah*.⁴⁷ Helyesen állapítja meg, hogy „a *Kerub* többese a magyarban: *Kerubok*”, és kiküszöbölendőnek tartja a *Kerubimok* „szörnyszülöttet”.⁴⁸ Azt viszont nem tudni, miért tartotta meg a *vizek* többes számot, ami a héberben plurale tantum. A *kezdetben* (Gen. 1, 1) szót *elejéjére* cseréli ki, de még jobbnak tűnik a magyarázatában szereplő *legelőször* fordítás (héber: *beresit*, latin: *in principio*).⁴⁹ Az ilyen és hasonló példák, problémák, se vége, se hossza, s nyilván a különféle szakemberekre vár majd a megoldás egy nemzeti bibliafordítás esetén.

⁴⁰ SÁGHY, i. m. 130-1 stb. CSÁSZÁR, i. m. 21, 256-7 stb.

⁴¹ Verseghy Ferenc levele Porthan finn nyelvész professzornak 1794-ből (Hasonmás kiadás). Szolnok 1987.: „Sicut in musica... Vocales nempe Hungaricae... sonos musicos chromaticae ascendentes repraesentant.”

⁴² *Értekezés* 368. A latin megfelelők betoldásai zárójelben tőlem. A szerző.

⁴³ CSÁSZÁR, i. m. 370.

⁴⁴ TARNAI Andor, Verseghy Ferenc. In *A magyar irodalom története*. (Főszerk. SÖTÉR István). III. 171. *A magyar irodalom története 1772-től 1849*. (Szerk. PÁNDI Pál). Bp. 1965. 163-172.

⁴⁵ *Értekezés* 13, 15, 178-9 stb.

⁴⁶ *Értekezés* 34-35, 41, 44.

⁴⁷ *Értekezés* 33, 39.

⁴⁸ *Értekezés* 32 stb, 46, 219 stb.

⁴⁹ *Értekezés* 5.

A magasztos ügy, melyet Verseyhy *Értekezésének* kiadói, fordítói, valamint lektora, gondozója és szerkesztője fáradságos, igényes és szép munkájával szolgált, valójában semmiféle kritikát nem tűr. Csak dicséret illeti őket, s nem bírálat. Ezért ha azt mondanám, hogy sajnálom a tötözést a fordításban (pl. a 12. oldalon „... *telítet*”, latin *refertissima*, §12), még Verseyhy szellemét is sérteném, bár nekem jobban hangzott volna a *telítve van*, vagy egyszerűen *tele van* megoldás. Első olvasáskor meghökkentem azon is, hogy az *in vernaculum idioma* kifejezésnek *honi nyelvezetre* fordítás felel meg. Mégis, azt hiszem, igazuk van a fordítóknak. A nyelvet meg lehet tanulni, de a nyelvezetet, az idiómákat, a stílusértéket nem. Abba bele kell születni, abban benne kell élni. Azért is jó megoldás a fenti, mert a szövegkörnyezetben az *in vernaculum* és az *in vernaculas linguas* magyar megfelelője *honi nyelvre*, illetve a magyar mondatnak megfelelően *honi nyelven*. Ezért csupán sajnálható, hogy később mégis következtelenül az *idioma* szót pusztán *nyelvel* fordítják (*Értekezés* 368, *Dissertatio* 255). Különösen dicsérnem kell a fordítás mértéktartó archaizálását az egész munkában, a fenti példában a *honi* jelző kissé patetikus, régies csengését, vagy ugyanebben a szövegrészben az *in promptu tüstént* fordítását és a *textuum sensum* szókapcsolatban a magyarban régiesen ható *textus* szó megtartását: „... a textus értelmét a honi nyelvezetre tüstént át tudják vinni azzal a pontossággal és világossággal...”⁵⁰

Miközben e sorokat írtam, kaptam kézhez a szolnoki könyvtár újabb remeklését, egy kis könyvecskét a következő címmel: *Levelek és vitairatok. Verseyhy Ferenc és kortársai a Káldi-féle bibliafordítás új, javított kiadásáról*.⁵¹ Ez a mű is elégtétel Verseyhynek és segítség nekünk abban, „hogy azok is, kik a' fáradságos igazság olvasását kerülvén, a' tekintet után indolni szoktak, legalább az Ő javallásában megnyugodgyanak, 's ezeket olvasván és megfontolván, voltaképen láthassák, ki volt légyen Verseyhy?”⁵² Tanúság és tanulság tehát ez a 96 oldalas válogatás. Tanúság, mert a levelek jórészt kicsinyes és csekély tudású ellenfelekről árulkodnak Verseyhy nagy felkészültségével szemben. Tanulságos, mert a nagy munka, az *Értekezés* alig Verseyhy halála előtt jelent meg, és fáradozása akkor kárba veszett, hiszen munkája nyomán végül is semmi sem történt.⁵³ Szerencsétlenségünkre, s nem pedig ahogy Kazinczy írta: „... szerencsénkre kihalt [ti. Verseyhy] gonosz szándékban”.⁵⁴ Szeretném remélni, hogy Verseyhy könyvének, illetve a *Dissertatio* fordításának ismertetése és a hozzáfűzött gondolatok nyomán vita kerekedik, de olyan vita, mely vajúdás, melyből magyar nemzeti bibliafordítás születik, s nem lesz igaza Császár Elemérnek sem: „Tanulmányai, fáradozása kárba vesztet, s nagy ambíciójának, lelkes szorgalmának nincs egyéb emléke, mint ez a hosszú értekezés.”⁵⁵ Az 1987. esztendő máris megcáfolta e kijelentést, amikor is Verseyhy születésének 230. évfordulójára az *Értekezés* újra és magyarul megjelent, 165 év után mindnyájunk számára hozzáférhetően, az elején a fordításhoz hű, a végén pedig az eredeti tartalomjegyzékkel valamint jegyzetekkel.⁵⁶ Ennek ellenére az „ügy mostohaságai” ma is elszomorítóak, s a magyar bibliafordítás kérdése „még mindig nincs helyre téve”, ahogy ezt akkoriban Rudnai primásnak írt költeményében Verseyhy reménykedően föltárta.⁵⁷ Helyre téve pedig csak akkor lesz, ismét Verseyhyt, egy másik versét idézve, ha „a régi kornak jobb hagyományaira épít az ember friss leleményeket.”⁵⁸

⁵⁰ *Értekezés* 32, 36.

⁵¹ *Értekezés* 1.

⁵² Szolnok, 1987. Az anyagot gyűjtötte: SZÖRÉNYI László. Fordította: BORÓK Imre, GYÖRI Gyula, IMRE István. Lektorálta: SZÖRÉNYI László. Az előszót írta: HORVÁTH Károly. Szerkesztette és bevezette: SZURMAY Ernő. A Szolnok Megyei Tudományos-Koordinációs Bizottság támogatásával kiadja a Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár.

⁵³ SÁGHY, i. m. 8.

⁵⁴ CSÁSZÁR, i. m. 371.

⁵⁵ *Pályám emlékezete*. i. m. 202. Id. ugyancsak SZÖRÉNYI, *Előszó*, VIII.

⁵⁶ CSÁSZÁR, i. m. 371.

⁵⁷ *Értekezés*. HORVÁTH, *Bevezető*, VII.

⁵⁸ *Verseyhy Ferencz kisebb költeményei*. Kiadják: CSÁSZÁR Elemér és MADARÁSZ Flóris. Bp. 1910. Régi Magyar Könyvtár. 24. 286: *A' Primás Herczeg' Képére*.